

ZEMĚDĚLSKÁ KRAJINA: SPOLUPRÁCE PŘI TVORBĚ A UŽÍVÁNÍ

Článek se věnuje výsledkům semináře *Zemědělská krajina*, který organizovala Asociace pro urbanismus a územní plánování ČR společně s Asociací soukromého zemědělství ČR a Českomoravskou komorou pro pozemkové úpravy. Hlavním tématem semináře bylo hledat a nalézat možnosti spolupráce a partnerství mezi různými aktéry, kteří každý z jiného profesního pohledu ovlivňují stav a vývoj krajiny, projektují budoucí podobu krajiny nebo přímo svojí činností zemědělskou krajinu utvářejí. Příspěvek je zaměřený na identifikaci a vyhodnocení pozitivních zkušeností spolupráce aktérů v krajině a na možnosti jejich dalšího uplatnění v praxi.

Když ve slavném českém filmu projíždí Rudolf Hrušínský krajinou Sedlčanska, rozšafně se obrací na svého psa a vysvětluje mu: „Alpy tě ohromí, ale tohle tě vezme u srdce, to není země, to je zahrádka.“ Ten film kromě jiného také skládá poctu české kulturní krajiny, kde se střídají pole, lesy, remízky a stromořadí. V naší krajině je zaznamenáno dědictví desítek předchozích generací, které se podílely na tvorbě krajiny, budovaly cesty, budovaly meze, umísťovaly do krajiny drobné architektonické prvky jako kaple a křížky nebo komponovaly krajinu již od baroka. Naším úkolem je předat hodnoty kulturní krajiny i generacím následujícím. Krajina s mezigeneračně předávanými hodnotami ale

současně musí splňovat stále náročnější požadavky na estetickou kvalitu, environmentální udržitelnost, umožnit ekonomicky udržitelné hospodaření na půdách a urychlit adaptaci na dopady klimatických změn.

Urbanisté mají možnost, respektive úkol, v územně plánovacích dokumentacích všechny tyto rozdílné a někdy i protichůdné požadavky řešit. Na místní úrovni v územním plánu autoři zpracovávají koncepci uspořádání krajiny. Komplexní pozemkové úpravy dotváří kulturní krajinu prostřednictvím plánu společných zařízení. Nejvíce patrný vliv na utváření kulturní krajiny, a to pozitivní i negativní, mají formy, způsoby a intenzita zemědělského hospodaření. Každá z uvedených profesí ale přistupuje ke krajině odlišně, má jiné nástroje a také rozdílné role a nepochybně i odlišné očekávání a nároky na to, co má krajina v jejich okolí nebo obecně česká krajina splňovat.

Územní plánování má velmi jasné definované úkoly a nástroje, které jsou vymezeny v legislativě. Jedním z úkolů územního plánování je řešit volnou krajinu, tedy jazykem urbanistů nezastavitelné území. Tento úkol vyplývá pro každého zpracovatele územního plánu z dílky § 39 Úkoly územního plánování zákona č. 283/2021 Sb. v platném znění (dále stavební zákon), který v bodech a) a b) zní:

- a) zjišťovat a posuzovat stav území, jeho přírodní, kulturní a civilizační hodnoty;
- b) stanovovat s ohledem na podmínky a hodnoty území koncepci využití a rozvoje území, včetně dlouhodobé urbanistické koncepce sídel, rozvoje veřejné infrastruktury a ochrany volné krajiny a stanovení podmínek prostopnosti území.

Podobně je ve stavebním zákoně také v § 41 jasně pojmenován charakter území, který se určuje kromě jiného i podle „urbanistických, architektonických, estetických, kulturních a přírodních hodnot území, včetně jejich vzájemných vztahů a vazeb“. Urbanista má za úkol tyto jasné definované hodnoty a vztahy mezi nimi promítnout do návrhu územně plánovací dokumentace. Územní plán proto má za povinnost podle § 80 stavebního zákona stanovit koncepci uspořádání krajiny. Koncepce uspořádání krajiny se pak musí promítnout podle přílohy č. 8 ke stavebnímu zákonu jak do textové části územního plánu, také do hlavního výkresu. Urbanista je podle zákona odpovědný za zpracování koncepce uspořádání krajiny. V krajině se ale nepohybuje sám. Chce-li, aby jím navržená koncepce uspořádání krajiny byla reálná a byla promítána do konkrétních a realizovaných opatření v krajině, je nutné, aby tuto koncepci navrhl se znalostí činnosti dalších aktérů v krajině, nejlépe ve spolupráci s nimi.

Podrobné legislativní ukotvení mají také pozemkové úpravy. Zákon č. 139/2002 Sb., o pozemkových úpravách v platném znění (dále pozemkový zákon), jasně definuje cíle pozemkových úprav, kdy v § 2 mimo jiné uvádí: „Současně je cílem pozemkových úprav zajištění podmínek



Ilustrační foto

Zdroj: ASZ

pro zlepšení kvality života ve venkovských oblastech včetně napomáhání diverzifikace hospodářské činnosti a zlepšování konkurenceschopnosti zemědělství, zlepšení životního prostředí, ochranu a zúrodnění půdního fondu, lesní hospodářství a vodní hospodářství zejména v oblasti snižování nepříznivých účinků povodní a sucha, řešení odtokových poměrů v krajině a zvýšení ekologické stability krajiny.“

V rámci zpracování komplexních pozemkových úprav navrhují jejich zpracovatelé plán společných zařízení, který představuje základní kostru budoucího uspořádání pozemků vlastníků. Jedná se o systém dopravních zařízení (zpevněné a nezpevněné cesty), vodohospodářských a protierozních zařízení (průlehy, příkopy, retenční nádrže, vsakovací pásy, větrolamy apod.) a další prvky v krajině. Plán společných zařízení je projednáván a zastupitelstvem obce i schvalován. Je-li v obci platný územní plán, plán společných zařízení by měl vycházet z koncepce uspořádání krajiny zanesené v tomto dokumentu.

Volná nezastavěná krajina je využívána pro zemědělskou výrobu, tedy konkrétní farmáři hospodaří na zemědělské půdě a mohou tak naplňovat, nebo naopak bránit v realizaci koncepce uspořádání krajiny. Sedlák nemá povinnost, aby na svém nebo na propachtovaném (pronajmutém) pozemku budoval cesty, větrolamy, meze či průlehy. Zemědělec je ale povinen hospodařit na půdě v souladu s obecnými principy správné zemědělské praxe, což představuje soubor doporučení, která se týkají nakládání s půdou, používání hnojiv, hospodaření s vodou, snižování erozní ohroženosti a další environmentální omezení, která mají společný cíl zvyšovat kvalitu prostředí. Plnění standardů dobrého zemědělského a environmentálního stavu půdy je mimo jiné i podmínkou pro vyplácení přímých podpor a dalších vybraných dotací. Zavedení zásad správné zemědělské praxe a celého systému kontroly podmíněnosti by tedy mělo směřovat k plnění jedné z podmínek pro dosažení funkčního, trvale udržitelného systému zemědělství.

Chceme-li efektivně a současně realisticky ovlivňovat budoucí vývoj uspořádání krajiny, je nutné, aby urbanisté,

projektanti pozemkových úprav a sedláci spolupracovali a hledali společné cesty, jak zvyšovat dlouhodobé kulturní, estetické i produkční hodnoty krajiny. Všechny tři základní typy lokálních aktérů by měly mít společný cíl, kterým je kvalitní a udržitelné prostředí.

Proto se pracovní skupina „Krajina“ v rámci Asociace pro urbanismus a územní plánování ČR (AUÚP) spojila se sedláky sdruženými v Asociaci soukromého zemědělství ČR (ASZ) a s projektanty pozemkových úprav sdružených v Českomoravské komoře pro pozemkové úpravy (ČMKPÚ), aby společně uspořádali pro své členy, ale i pro širší odbornou veřejnost, seminář s názvem „Zemědělská krajina: spolupráce při tvorbě a užívání“. Seminář proběhl 31. ledna 2024 na Přírodovědecké fakultě UK a zúčastnilo se ho celkem 52 aktivních zemědělců, projektantů pozemkových úprav a urbanistů, kteří poprvé mohli zasednout k jednomu pomyslnému stolu a diskutovat společně možnosti a rozdílné nástroje, které mají tyto profese při budování nebo usměrňování kulturní krajiny v Česku.

Cílem společné diskuse bylo představit možnosti tří různých subjektů ke tvorbě a uspořádání krajiny a současně hledat společné cesty a společná východiska, jak pozitivně ovlivňovat uspořádání krajiny v konkrétním území. Přednášející zástupci výše uvedených subjektů představili svoje přístupy k ovlivňování stavu a budoucího vývoje krajiny a upozornili na silné, ale i slabé stránky jimi používaných nástrojů a metod, jak ovlivňovat krajinu, jak posilovat stabilitu krajiny a jak budovat kvalitní krajinový systém. Protože si všichni zástupci pořádajících spolků uvědomují, jak významná je spolupráce při řešení zcela konkrétních problémů, mají za cíl prostřednictvím společného semináře především zdůraznit význam spolupráce, partnerství a koordinace aktivit mezi různými aktéry, kteří vstupují se svými projekty nebo záměry do krajiny.

Při hledání nástrojů na formování kulturní krajiny v Česku je kromě nutnosti partnerství mezi správci a uživateli prostoru také velmi významné sledovat diferenciaci venkovských prostorů, a tím i venkovských krajin. Proto nemohou existovat stejné nástroje na

rozvoj krajiny na území celého Česka a je vždy nutné hledat vhodné nástroje v konkrétním fyzickogeografickém, ale i sociálně-kulturním prostředí. Při hledání východisek pro spolupráci Pavel Chromý zdůraznil, že zcela zásadní roli uživatelů, ale i správců krajiny mají konkrétní individuální občané, kteří krajinu ve svém okolí znají, kteří krajinu denně využívají pro svoje aktivity a kteří mají k prostředí ve svém okolí vysokou míru identity. Jakmile začnou mít konkrétní lidé, komunita nebo obecněji společnost zájem o to, jak to v jejich okolí vypadá, jsou ochotni se angažovat, zapojit do tvorby krajiny ve svém okolí. Z hlediska motivace je snazší zapojit aktivní občany do odstraňování nedostatků a řešení problémů. Náročnější bývá motivace pro zapojení místních obyvatel nebo jejich spolků do aktivního vytváření, modelování kulturní krajiny ve svém bezprostředním okolí. Více lidí snadněji přijde pomoc s vyklížením zarostlého potůčku, méně zájemců přijde pomoci s výsadbou aleje a pečováním o mladé stromky podél cesty. Za stěžejní lokální aktéry lze považovat vlastníky zemědělské půdy. Je to právě vlastník hospodařící na rodinné farmě, který si uvědomuje hodnotu svého vlastnictví a nedovolí degradaci kvality, a tedy ztrátu hodnoty svého majetku. Vlastník, který rozvíjí svoji rodinnou farmu, patří k základním garantům udržení a rozvoje hodnot zemědělské krajiny.

Pokud chceme v konkrétním místě spolupracovat při řešení krajiny mezi různými aktéry, měli bychom především posilovat vzájemnou důvěru, angažovanost a chuť lokálních lídrů participovat na společném řešení. K tomu je ale nutné posilovat sociální kapitál, tedy:

- artikulovat a komunikovat problémy, potřeby, vize,
- propojovat „paralelní“ světy + neprosazovat „moc“,
- pochopit a respektovat odlišné zájmy a hodnoty aktérů/subjektů,
- hledat „kompromisy“ a „společná“ řešení,
- formulovat, sdílet a „společně“ naplňovat představy.

Hodnocení současného stavu a budoucího vývoje krajiny nelze oddělit od změn, které se v krajině a prostředí udály v minulosti. Ve všech vyspělých

zemích se postupně zvyšovala mechanizace zemědělské výroby, od konce 19. století do současnosti se zvyšují plochy intenzivního využití půdy a po rozvoji dopravy se zvyšuje i fragmentace krajiny a snižuje se biodiverzita. V Česku měla, a stále má, zcela zásadní význam pro stav naší krajiny kolektivizace, tedy zabavení půdy původním vlastníkům, a 40 let hospodaření ve velkých státem řízených zemědělských provozech. I po restituci zemědělské půdy a transformaci zemědělských podniků (původních socialistických družstev) stále přibližně 65 % zemědělských ploch užívají velké agrobyznysové společnosti, které hospodaří na půdě propachtované

od dědiců původních majitelů. Vedení těchto ekonomických kolosů sídlí zcela mimo užívané území. I proto manažeři agrobyznysových podniků nemají vztah k místu a ke krajině, jejich vůle a chuť spolupracovat při hledání dobrého uspořádání krajiny je často velmi mizivá. Vlastník půdy, jako jeden z klíčových hráčů pro stabilitu a udržitelnost krajiny, nemá v Česku na rozdíl od států západní Evropy vzhledem k rozdrobenosti vlastnictví mezi podílové držby vzdálených příbuzných podstatnou roli.

S postupujícími dopady klimatické změny, rozšiřující se hrozbou délek a četností období sucha nebo zvyšujícím se počtem náhlých změn počasí (bleskové povodně) zemědělci začínají vnímat potřebu jinak organizovaného, jinak uspořádaného systému krajiny. Podle průzkumu Median v roce 2022 mezi manažery a reprezentanty zemědělských farem vedoucí pracovníci v zemědělství nejsou ochotni přistoupit na omezení produktivity nebo na změny dosavadních postupů hospodaření na půdě. Například snížení osevní plochy nebo budování zasakovacích zelených pásů či jiné omezení rozsahu jejich orné půdy odmítají a odpovědnost za stav krajiny přenášejí na obce.

Krajina v budoucnosti podle vystoupení Kateřiny Černý Pixové musí být multifunkční. Krajina v konkrétním místě tedy musí být schopna reagovat na



Ilustrační foto

klimatické změny, musí být současně schopna uspokojit nároky společnosti na produkci zdravých a kvalitních potravin, stejně tak i vytvářet prostředí pro biotu, podporovat biodiverzitu a plnit další mimoprodukční funkce. V neposlední řadě budoucí krajina s vysokou estetickou a kulturní hodnotou naplňuje i rekreační funkce. Žádné jednoduché návody a jednoduchá řešení, jak toho dosáhnout, ovšem neexistují. Jedinou cestou, jak zlepšovat budoucí stav naší krajiny, je hledat společné cesty se všemi skupinami, které se v krajině pohybují. Nikdo sám nemá patent na rozum. Pouze vzájemná dohoda o budoucích cílech a krocích, jak těchto cílů dosáhnout, může přispět k realizaci efektivních opatření, které povedou k postupnému zlepšování stavu krajiny.

Zpracování koncepce krajiny v územním plánu nabízí uživatelům, kteří se pohybují na území obce, možnosti, jak efektivně a současně s jasnou legislativní oporou řešit prvky krajiny ve správním území obce. Dobře zpracovaná koncepce krajiny nabízí možnosti, kde lze efektivně navrhnout a projednat opatření vedoucí ke stabilizaci nebo k environmentálně příznivým změnám funkčního využití ploch v nezastavěném území obce. Dobrá koncepce krajiny, jak poukázala Vlasta Poláčková, vychází z podrobného průzkumu stavu krajiny a umožňuje navrhnout opatření ke zlepšení prostupnosti krajiny, ke

zlepšení retenční schopnosti zadržet vodu v krajině nebo efektivnějšímu využití přírodního potenciálu krajiny. Simona Vondráčková zdůraznila význam koncepce uspořádání krajiny jako nástroje, který řeší kompozici (uspořádání) krajiny, funkční uspořádání jednotlivých krajinných prvků a chrání hodnoty kulturní krajiny. V rámci projednání dokumentu umožňuje vyjádření jak orgánům státní správy, tak i veřejnosti a zástupcům veřejné správy jasně formulovat a následně prosadit do územního plánu taková opatření, která jsou v řešeném území potřebná a současně účastníky projednávání požadovaná. Územní plán je nepochybně díky své legislativní opoře velmi silný koncepční nástroj, který umožňuje zúčastněným aktérům zapojit se do jeho tvorby. Za slabinu lze ale považovat, že sám dokument nezajistí realizaci navržených prvků v území. Proto je velmi podstatné, aby opatření a kroky, které se zapíší do územního plánu, byly v území dobře známy a byly přijaty právě těmi, kteří svými rozhodnutími formují, vytvářejí prostředí v nezastavěném území obce a kteří tak mohou realizovat záměry zapsané v koncepci uspořádání krajiny v územním plánu.

Za velmi cenné lze považovat konkrétní rozhodnutí ve volné krajině, která mohou vést ke zvýšení environmentálních, kulturních a produkčních hodnot krajiny. Radim Kotrba poukázal na roli

Zdroj: Freepik.com/wirestock

sedláka, který ve svém okolí přetváří krajinu tak, aby poskytovala vyšší míru ochrany a stability pro biotu a která posiluje vyšší biodiverzitu na jasně vymezených pozemcích, a to při zachování, nebo dokonce zvýšení její produkční schopnosti. Právě heterogenita kulturní krajiny, která je typická pro evropské zemědělství, velmi výrazně zvyšuje kulturní hodnoty krajiny a zvyšuje její stabilitu, odolnost vůči nepříznivým dopadům klimatické změny a je velmi příznivá pro původní a přírodě blízká přírodní společenstva.

Pozemkové úpravy mohou velmi dobře přispívat ke zvyšování stability a odolnosti krajiny. Jejich nástroje jsou podobné jako v případě územního plánu legislativně vymezené a navíc mají na rozdíl od územního plánu garantováno financování realizací ze státního rozpočtu. Pro rok 2024 se počítá s financováním pozemkových úprav ve výši 1,9 mld. Kč, což je sice obrovské číslo, ale z hlediska potřeb krajiny a nutnosti financování konkrétních projektů se nejedná o velký objem. Pokud bude mít malá investice hodnotu 2 mil. Kč, budeme schopni financovat pouze 950 takových malých projektů. Lze velmi zjednodušeně odhadovat, že náklady na stavbu rybníka do 1 ha vodní plochy se budou pohybovat od 1 mil. do 4 mil. Kč podle náročnosti stavby. Právě roli a možnosti pozemkových úprav a jejich zapojení do systému plánování v krajině ukázal Michal Pochop, který také upozornil na různé typy projektů, kde se mohou projektanti pozemkových úprav dobře uplatnit. V roce 2022, kdy došlo k rekordnímu financování pozemkových úprav, se podařilo investovat do ekologických opatření celkem 69 mil. Kč, do vodohospodářských opatření celkem 313 mil. Kč, v rámci protierozních opatření bylo proinvestováno 77 mil. Kč a nejvíce prostředků směřovalo na výstavbu polních cest za více než 2 mld. Kč.

Praktickou zkušenost z realizace společných zařízení v rámci komplexních pozemkových úprav ukázala Jitka Blehová. Na jedné straně vždy existuje ze strany aktivních farmářů jistá míra nedůvěry a neochoty k jakýmkoliv změnám

v zemědělské krajině, zvláště když snižuje rozlohu jimi obdělávané půdy. Na druhé straně dobře navržená opatření, jako jsou průlehy, retenční nádrže nebo cesty, které přerušují a zpomalují odtok vody v krajině, pomáhají jak konkrétnímu farmáři, tak i celé komunitě v obci. Obecně známým a diskutovaným problémem širšího uplatnění pozemkových úprav je především jejich postupné a velmi pomalé rozšíření v katastrech v Česku. Zatímco platí, že již téměř každá obec má zpracovaný územní plán, zpracovaných pozemkových úprav v katastrálních územích je dosud relativně málo. V Česku je přibližně 13 100 katastrálních území a na 12 080 katastrálních územích je účelné provést pozemkové úpravy. V roce 2023 byly pozemkové úpravy dokončeny nebo alespoň zahájeny v přibližně 4 000 katastrech. Dostupná data uvádějí, že k 30. 9. 2020 bylo celkem 3 697 zahájených nebo dokončených komplexních pozemkových úprav, to je 30,5 % všech katastrálních území.

Společné setkání tří profesí potkávajících se ve stejném segmentu krajiny a řešící stejné nebo podobné důsledky minulých chyb přineslo celou řadu nových pohledů na krajinu jako kulturní, sociální a environmentální prostor, ve kterém se střetává velké množství protichůdných nebo mimoběžných zájmů. Pouze ve vzájemné diskusi a společném hledání východisek navrhovaných řešení lze spatřovat úspěšná řešení, která budou vhodná pro konkrétní území a povedou ke zvýšení hodnot krajiny, hodnot prostředí v nezastavitelném území obce.

V rámci společného hledání cest, jak řešit známé a jasně pojmenované problémy, zaznělo, že územní plán i pozemkové úpravy mohou přinášet velmi dobré návrhy pro zvýšení estetických i environmentálních hodnot krajiny. Tato řešení může velmi dobře prosazovat nebo realizovat konkrétní vlastník zemědělské půdy nebo sedlák, který hospodaří na propachtované půdě v místě, kde žije a kde existuje přirozená společenská kontrola jeho způsobu hospodaření. Sedlák v obci nepohlíží na zemědělskou půdu pouze jako na místo

pro tvorbu zisku v jednom účetním období, ale vnímá kulturní a environmentální hodnoty krajiny v dlouhodobém pohledu. V místech, kde hospodaří velké agrobyznysové podnikatelské skupiny a kde neexistuje nebo není vytvořen vztah ke konkrétní krajině, ke konkrétní lokalitě, je prosazování účinných a dlouhodobě stabilních prvků v krajině mnohem obtížnější.

Všichni diskutující se také shodli, že dalším klíčovým aktérem, který se může aktivně zapojit do budování kulturní krajiny, jsou představitelé samosprávy jako zástupci komunity konkrétní obce.

Cílem společného setkání sedláků, projektantů pozemkových úprav a urbanistů bylo najít sdílená východiska a cesty, jak zlepšovat stav a hodnoty zemědělské krajiny, a ukázat dobré příklady, které je možné následovat. Tím nejúčinnějším nástrojem pro pozitivní změny v krajině je hledání dohody, budování vzájemné důvěry a posilování identity uživatelů kulturní krajiny v konkrétním území obce. Pouze na základě domluvy, dohody a spolupráce lze nejen nalézt a projektovat dobrá řešení, ale tato řešení skutečně v území realizovat.

Česká, moravská a slezská krajina je v duchu úvodního citátu R. Hrušínského skutečně malebná zahrádka a naším úkolem je předat tuto kulturní a vysoce estetickou krajinu i dalším generacím.

Příspěvek vznikl s pomocí prezentací vystupujících na semináři „Zemědělská krajina: spolupráce při tvorbě a užívání“, a to doc. RNDr. Pavla Chromého, Ph.D., Ing. Kateřiny Černý Pixové, Ph.D., Ing. Radima Kotrby, Ph.D., Ing. arch. Vlasty Poláčkové, Ing. Michala Pochopa, Ing. arch. Simony Vondráčkové, Ph.D., a Ing. Jitky Blehové.

*RNDr. Radim Perlín, Ph.D.
Katedra sociální geografie
a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta Karlovy univerzity*

*Ing. Vladimír Mackovič
projektant*